

VU Research Portal

Van schaamte naar wonderverhalen. Katholieke herinneringen aan '1566'

Kuijpers, H.M.E.P.; Pollmann, J.

published in
Geschiedenis Magazine
2016

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Kuijpers, H. M. E. P., & Pollmann, J. (2016). Van schaamte naar wonderverhalen. Katholieke herinneringen aan '1566'. *Geschiedenis Magazine*, 51(5), 23-25.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Van schaamte naar wonderverhalen

Katholieke herinneringen aan '1566'

Toen protestanten in 1566 katholieke kerken aanvielen, vroegen katholieken zich eerst vertwijfeld af waarom God niet had ingegrepen. Toch kreeg deze dramatische gebeurtenis in latere verhalen een positieve wending.

ERIKA KUIJPERS & JUDITH POLLMANN

Op 5 april 1568 veroordeelde de Raad der Beroerten in Brussel Jan Reyersz Baruel voor zijn rol in de Beeldenstorm in Naarden. Hij zou honend tegen Jan en alleman hebben beweerd dat hij bij het breken van de beelden in het minderbroederklooster in Amsterdam met eigen ogen had gezien, dat de beelden niet hadden gebloed. Toen Jans vonnis werd uitgesproken was hij al ontsnapt uit de gevangenis en gevlucht. De raad veroordeelde hem daarom bij verstek tot eeuwige verbanning en de confiscatie van al zijn bezittingen. In onze ogen is dat een flinke straf, maar in 1566 was Jans gedrag godslasterend: hij was ingegaan tegen de algemene overtuiging dat heiligschennis moest uitmonden in tekenen van goddelijke toorn.

Demonische beelden

Er waren al lang volksverhalen over bloeddende heiligenbeelden of hosties. Zulke heilige objecten waren bestand tegen aanvallen: ze bleven heel in het vuur, dreven stroomopwaarts terug naar de stad als ze in een rivier werden gegooid of begonnen te bloeden of te huilen als ze werden beledigd of beschadigd. Ook zogenaamde 'strafwonderen' waren een bekend verhaalmotief, waarbij heiligschenners onverbiddelijk en vrij onple-

zierig aan hun einde kwamen. Over Joden ging bijvoorbeeld het verhaal dat ze hosties vertraptten of doorstaken (op die manier herhaalden zij de kruisiging van het lichaam van Christus); goddeloze soldaten, zwervers, dronkaards, gokkers maakten zich steevast schuldig aan heiligschennis en vloeken. Iedereen werd in de verhalen navenant gestraft: de schuldigen raakten verlamd, hun tong werd zwart of ze vielen dood neer.

Hoe sterk dit geloof was, valt ook op te maken uit de manier waarop tijdens de Beeldenstorm in 1566 de heiligenbeelden werden bespot, beledigd, uitgedaagd, verminkt en soms publiekelijk berecht en ritueel terechtgesteld door verdrinking of verbranding. Waarom deden ze dat als ze dachten dat beelden slechts 'hout en steen' waren, zoals de calvinisten beweerden? Het gedrag van de beeldenstormers wijst er juist op dat zij geloofden dat de beelden een demonische macht bezaten die moest worden vernietigd.

↓ Prent van de Beeldenstorm, Reinier Vinkeles, 1786. Rijksmuseum Amsterdam

De eerste schok

De trouwe katholieke inwoners van de Nederlanden waren in eerste instantie geschokt door de gebeurtenissen. De Gentse kroniekschrijver Marcus van Vaernewijck schreef dat de mensen verdwaasd door de straten liepen, alsof ze doof, stom en blind waren. Veel mensen durfden elkaar niet meer te begroeten waaraan men de 'groote becomingheijt haers herten ende tverdriet haers levens' kon aflezen. Velen gingen niet meer naar de kerk omdat ze de ravage die daar was aangericht niet konden aanzien. Mensen lagen wakker van de spanning, ze vreesden dat zulke chaos de aankondiging was van nog veel meer ellende. Misschien was het einde der tijden wel nabij? Zij voelden zich ook vaak verlaten door God. Was het een straf voor hun zonden? Hoe kon Hij dit laten gebeuren? Een 16de-eeuwse liedtekst had het over Gods 'heete gramschap' en de 'hamers, bijlen en gheweere, als van den boosen gheest beseten' die de kerk, 'het schoon cieraet', onteerd had.

Opmerkelijk is dat weinig katholieken erg hun best deden om de verering van heiligen en sacrale objecten te verdedigen. Geestelijken kwamen vooral in actie omdat de bezittingen van de kerk waren vernield of gestolen. Ze benadrukten vaak heel zakelijk de financiële waarde van wat weg was. Zo maakte Van Vaernewijck een eindeloze inventarisatie van de artistiek onvervangbare schilderijen die in Gent verloren waren gegaan. Geen enkele katholiek die probeerde uit te leggen waarom de beelden niet waren gaan bloeden.

Het verleden verwerken

Het is een merkwaardige paradox: de protestanten die niets moesten hebben van de verering van heiligenbeelden, gaven in hun gedrag juist blijk van een geloof in de macht van die beelden, terwijl de katholieken zich op de vlakke hielden. Maar toen het stof was neerge-daald werd overal de orde hersteld en begon de verwerking.

Mensen die iets schaaamteloos of zelfs traumatiserends hebben meegemaakt proberen dat óf te vergeten, óf ze verwerken de herinnering in een verhaal met een positieve betekenis of dat de eigen identiteit versterkt. Zo ook na 1566. Het begon schoorvoetend: met

verhaalelementen die teruggrepen op het oude repertoire van volksverhalen. Een anonieme kloosterzuster in Den Bosch beschreef hoe een 'ketter' die had geprobeerd een beeld van de heilige Antonius te verbranden, de volgende dag dood werd gevonden. Hij was zo zwart als de haak waaraan de ketel in het vuur wordt gehangen. Dat was Gods straf: 'Och met God en zijn Heiligen en is niet te gecken! Mer dit was hout en steen, dat is waer. Mer God sach die meynynge des herten aen. Want des anderen daechs was hi doot'. De zuster pareert dus heel subtiel de aantijgingen tegen de 'paapse afgoderij', zoals de katholieke heiligencultus door de geuzen werd bestempeld. Ze erkent dat beelden maar van hout en steen zijn. Maar God ziet de ware intentie (meynyng) en laat niet met zijn heiligen sullen.

Nieuwe wonderverhalen

De Zuidelijke Nederlanden werden door de Hertog van Parma in 1585 weer onder het gezag van Filips II gebracht. Hier moest de bevolking zich opnieuw verzoenen met de Roomse Kerk – of anders vertrekken. De herin-nering aan 1566 kreeg hier steeds meer de vorm van een glorieuze overwinning van het Roomse geloof op het ketterse kwaad. Daarbij speelden wonderen een belangrijke rol. Wonderen lieten zien hoe God en zijn heiligen de kant van de goede gelovigen hadden gekozen. Ook over de Beeldenstorm gingen steeds meer wonderverhalen de ronde doen. Zo was er de dronken geus in Ieper die had geprobeerd een beeldje van de heilige maagd in een nisje in de gevel van een huis met sneeuwballen naar beneden te halen. Toen het niet lukte en hij

er moe van werd, pakte hij een steen en riep hij: 'den duijvel breekt mij den hals, so ick met desen steen dat Maeyken niet af en lichte'. Prompt viel het mariabeeld naar beneden en brak hem de nek. In de drie dagen dat het lijk daarna lag opgebaard, zat er naast het hoofd van de geus een grote zwarte rat met brandende ogen, die zich niet liet verjagen. Thomas de Raeve, burgemeester van Ieper en auteur van de kroniek waarin dit verhaal staat, zegt de rat zelf te hebben gezien. Volgens hem was het de duivel. Maar de protestanten verklaarden dat het tovenarij was van een katholieke priester, aldus De Raeve, 'want kettters noemen de straf van de heer altijd tovenarij'.

↑ Van de Beeldenstorm van 1566 bestaan nauwelijks eigentijdse afbeeldingen. Dit schilderij uit 1630 is van Dirck van Delen. Rijksmuseum Amsterdam.

Behalve dit soort strafwonderen was ook de wonderlijke redding van beelden een thema in nieuwe verhalen over 1566. Diverse beelden bleken onbrandbaar. Vaak ontstond er een lokale cultus rond zo'n wonder, dan werden er bijvoorbeeld schilderijen over de gebeurtenis gemaakt en soms gingen mensen bedevaarten maken naar zo'n beeld, zoals in Sittard of in Hulsterloo. Er kwamen ook heldenverhalen in omloop over hoe mensen met gevaar voor eigen leven beelden, objecten en relieken hadden gered. Het Mechelse begijntje Anna van Roy had de schedel van de heilige Rombout onder haar rok verstopt en zo gered. Zij kreeg later van

het stadsbestuur 6 gulden voor haar moedige daad – Sint Rombout was de naamgever van de Mechelse kathedraal en patroonheilige van de stad. Wie deze katholieke herinneringen leest, krijgt dus de indruk dat de heiligenbeelden, sacrale objecten en relieken inderdaad onbreekbaar waren geweest. Terwijl de beelden die de Beeldenstorm niet hadden overleefd werden vergeten, wonnen de wonderbaarlijke overlevers aan kracht. De heiligen hadden de geuzen overwonnen.

Erika Kuijpers doceert cultuurgeschiedenis aan de VU, Judith Pollmann is hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Dit artikel is een ingekorte versie van een bijdrage die zal verschijnen in: Éva Guignorel & David Hopkin (red.), *Rhythms of the Revolt: European Traditions and Memories of Social Conflict in Oral Culture* (Ashgate 2017). Voor dit artikel is ook gebruik gemaakt van het onderzoek van David de Boer (zie verder lezen).

VERDER LEZEN

- ▶ **David de Boer**, "Picking up the Pieces: Catholic Material Culture and Iconoclasm in the Low Countries." *BMGN - Low Countries Historical Review* 131.1 (2016) 59-80.
- ▶ **Judith Pollmann**, *Catholic Identity and the Revolt of the Netherlands, 1520-1635*. Oxford University Press, 2011.